

استنتاج مؤلفه‌ها و روش‌های تربیتی حاصل از نماز در کلام و سیره حضرت امام حسین علیه السلام

مهدی میرزایی^۱، لیلی زارعی^۲، هدی محمودی پناه^۳، هدیه زارعی^۴

(تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۴/۰۲/۲۷ - تاریخ پذیرش مقاله: ۱۴۰۴/۰۵/۰۲)

چکیده

برپایی نماز در شب، صبح و ظهر عاشورا، عالی‌ترین جلوه شکوه بندگی حضرت ابا عبدالله الحسین علیه السلام در واقعه کربلا در مقابل معبود است. هدف پژوهش، استنتاج مؤلفه‌ها و روش‌های تربیتی حاصل از نماز در کلام و سیره حضرت امام حسین علیه السلام است. روش پژوهش از نوع کتابخانه‌ای و به شیوه فیش نویسی است. نتایج پژوهش نشان داد که مهم‌ترین مؤلفه‌های تربیتی شامل؛ اهمیت به نماز به عنوان وسیله یاد خدا بودن و ستون و پرچم دین، توجه به نماز جماعت، نماز اول وقت، خلوص نیت در نماز، محافظت بر نماز، استعانت از نماز، نماز شب و شب‌زنده‌داری، شهادت در حال نماز، احیای اذان، غیرت دینی، اقامه نماز در میدان جنگ، ترویج نماز و دفاع از نماز. همچنین روش‌های تربیتی نظیر مراقبه و محاسبه، تبتییر و تندییر، تشویق و ترغیب، پند و موعظه در کلام و سیره امام حسین علیه السلام درباره نماز، مشاهده شده است.

کلید واژه‌ها: نماز، تربیت دینی، امام حسین علیه السلام.

-
۱. دانش آموخته کارشناسی ارشد علوم تربیتی دانشگاه تهران (نویسنده مسئول)؛ mmirza1000@gmail.com
۲. دانش آموخته کارشناسی ادبیات فارسی؛ Zari62065@gmail.com
۳. دانش آموخته کارشناسی ارشد تاریخ؛ h.mahmiudi1403@gmail.com
۴. دانش آموخته کارشناسی آموزش علوم تجربی؛ asamaneabii97@gmail.com

مقدمه

سرشت انسان، گرایش خداشناسی و خداگرایی دارد و در تاریخ حیات انسان، آئین‌های عبادی و مذهبی به صورت‌های مختلفی خود را نشان داده و در این میان نماز^۱، تنها پناهگاه قرب الهی و بهترین و محکم‌ترین ادله ستون و آئین‌های عبادی، به‌ویژه در جوامع اسلامی بوده است. با توجه به این مطلب، در زندگانی عقلایی جوامع انسانی و به‌دنبال آن محیط‌های خانوادگی، عبودیت و بندگی خداوند، رکن اساسی تداوم حیات دینی و دستیابی به قرب الهی است. در اینجا باید منظور از دین و عبادت و اجرای مناسک عبادی مانند نماز، مشخص شود.

نماز در لغت، به معنای صلوات (دعا، خواندن و صداکردن، درخواست نمودن، نیایش کردن، تسبیح و طلب معنویت و مغفرت) آمده است و در اصلاح شرع مقدس اسلام، عبادتی که متضمن مناجات و خضوع در پیشگاه خدای متعال باشد؛ به عبارت دیگر، شرعاً به افعال و اعمال مخصوصی که به‌نحوه کیفیت خاص انجام می‌شود، گفته شده است (شهسواری، ۱۳۸۲: ۲۹).

براساس آیات و روایات وارده در اسلام، هدف از خلقت و آفرینش انسان، عبادت، عبودیت و بندگی مطلق خداوند متعال است که برای نیل به این امر مهم، باید رفتارهای عبادی و دینی مختلفی از انسان سر بزند. نماز، راه ارتباطی بندگان با خداوند است. نماز، نیاز به درگاه خالق بی‌نیاز و اصلی‌ترین زبان پیوند میان انسان و پروردگارش است. امام حسین علیه السلام^۲ نماز را به‌راستی، به صورت بی‌نظیری برپا داشت؛ به گونه‌ای که مخصوص او بود و نه دیگری. آن حضرت در شب و روز جاودانه عاشورا، چهارنوع نماز خواند؛ ۱- نماز وداع که شب عاشورا پس از به تأخیرافکندن پیکار و مهلت‌خواستن از دشمن برپا داشت. ۲- نماز نیم‌روزی که به صورت نماز خوف که در منزلگاه عسفان، ذات و بطن‌النخل خواند. ۳- روح و جان نماز را با آوردن اسرار و افعال به صورت تمام عیار برپا داشت. ۴- نماز مخصوصی که در روز عاشورا با شدت زخم و خونریزی،

1. Prayer
 2. Imam Hussian (ra)

افتادن در خاک و سجده بر خاک گلگون کربلا انجام داد (عزیزی، ۱۳۸۸: ۲۳).

نماز، یکی از رفتارها و کردارهای مشهود حضرت امام حسین علیه السلام و یاران شهیدش در جبهه جنگ حق علیه باطل در عاشورا بوده است و حضرت بر اهمیت، ابعاد و نهادینه نمودن آن در افراد، خانواده و در جامعه تأکید فراوان داشته‌اند. امام حسین علیه السلام، همواره در تبیین یاد خدا، مناجات، موعظه و نصیحت در این راه و یادآوری توجه به مرگ و آخرت و نقش نماز در زندگی دنیایی و آخروی تلاش کردند. هدف این پژوهش، پرداختن به تجلی نماز در کلام و سیره آن حضرت است و نکات تربیتی حاصل از آن، در قالب مؤلفه‌ها و روش‌های تربیتی^۱، استخراج می‌شوند.

برپا داشتن نماز، نخستین ثمره و نشانه حکومت صالحان است. تقویت روح هم‌بستگی و رشد ابعاد مختلف و متنوع فردی و اجتماعی در زمینه افزایش معنویت، اخلاق و اصلاح امور زندگی بشری، از مهم‌ترین آثار نمازاند. یکی از جنبه‌های فرهنگی قیام امام حسین علیه السلام، احیای نماز است. این جنبه در نهضت کربلا، بسیار بارز و یکی از سرفصل‌های مهم آن است. عمل فرهنگی، اخلاقی و عرفانی امام حسین علیه السلام و اصحاب ایشان در فرصت‌خواستن از دشمن برای نماز، راز و نیاز و عبادت در شب عاشورا، بخشی مهم از این قیام است. اخلاص، سادگی، ارتباط عاطفی با معبود، امید به رحمت‌الله، التزام به نماز اول وقت، شرکت در نماز جمعه و نماز جماعات، ارتباط عاشقانه همراه با عجز و نیاز به خالق و اقامه صحیح نماز، از مهم‌ترین و بارزترین ویژگی‌های نماز اباعبدالله علیه السلام است.

نماز خونین و بی‌نظیر حضرت امام حسین علیه السلام و اصحابش در ظهر عاشورا، عملی فرهنگی و اعتقادی عظیم است که تکیه بر نماز در گیرودار نبرد در روز عاشورا، تکیه بر جهت‌گیری دینی و بنیادین امام حسین علیه السلام و اصحاب او و اعلامی روشنگرانه به تاریخ است و امام حسین علیه السلام با این عمل خود، عشق بی‌نظیر خود را به نماز در جهت باطل‌سازی تبلیغات دروغین دشمن و افزایش شیرینی این عبادت ثابت کرد (عابدینی، ۱۳۷۵: ۱).

نماز، ستون دین و یادآور حضور خداوند در تمام لحظات زندگی انسان است. نماز

از محبوب‌ترین اعمال نزد خداوند است و نماز نه تنها در اسلام، بلکه در تمام ادیان الهی به‌عنوان برترین آئین عبادی و رکن معنویت و ارتباط با خداوند مطرح بوده است و حضرت امام حسین علیه السلام در مقام یکی از خاص‌ترین بندگان خداوند که به‌بهترین شیوه، راه عبودیت و بندگی را طی کرده‌اند تا در نهایت، توانستند به‌فوز عظیم شهادت دست یابند، همواره به‌اقامه نماز سفارش داشته‌اند و این مسئله را به‌خوبی می‌توان هم در سیره او و هم در وصایایش فراوان مشاهده کرد.

فلسفه عبادت در قالب نماز، انس و تقریب به‌خدای تعالی است و از این طریق، کمال و سعادت حاصل می‌شود. بدیهی است که نماز حضرت اب‌عبدالله علیه السلام، نمونه‌ای با ارزش از نماز مقبول درگاه خداوند و عالی‌ترین جلوه‌گاه کمال انسانی است. با مطالعه کلام و سیره آن حضرت به‌وضوح، به‌اهمیت و بررسی این موضوع، که هدف این پژوهش هم است، پی‌می‌بریم.

اگر به‌دعاهای سالار شهیدان در شب و روز عاشورا توجه کنیم، درمی‌یابیم که سراسر عرفان است. مهلت‌خواستن برای دعا و نماز در شب عاشورا، نشانه عرفان آن حضرت است. مناجات و رکوع و سجود آنها، نشانه عرفان ناب و رجزخوانی و شعار ایشان در میدان نبرد، حماسه آنان است (بهشتی، ۱۳۸۷: ۶۶).

در مقابله با بحران‌ها و حوادث سخت زندگی، نماز و عبادت خالصانه، بهترین پشتیبان و پناهگاه تمام انسان‌های پاک و انبیای بزرگ الهی در تاریخ بوده است. خداوند متعال در قرآن کریم، نماز را پناهگاه مطمئن انسان معرفی کرده و فرمودند: از صبر و نماز یاری جوید و این کار جز برای خاشعان، سنگین است (بقره/۴۵). فرهنگ نماز و نیایش اگر به‌طور حقیقی و بر اساس تعالیم اسلام و به‌دور از تعصبات و بدفهمی‌ها، صحیح قرار گیرد و نهادینه شود، می‌تواند به‌عنوان دژی محکم در مقابل تهاجمات و انحرافات باشد. امروزه، کشورهای غربی و به‌عبارتی، استکبار جهانی با اتکا به‌قدرت و تسلط نسبی اقتصادی و سرمایه‌ای خود در تلاش‌اند تا زبان و فرهنگ اجتماعی خود را به‌کشورهای در حال توسعه، به‌ویژه کشورهای اسلامی تحمیل کنند و آنها را در معرض هجوم فرهنگی قرار دهند. نفوذ فرهنگ‌ها در یکدیگر، بالطبع موجب تضعیف و

کم‌رنگ شدن هویت ملی و ارزش‌های فرهنگی و دینی طرفین می‌شود؛ بنابراین فرهنگ‌سازی و نهادینه‌کردن مفاهیم نماز از این ابعاد، اهمیت دارد؛ ۱. تأکید دین مبین اسلام، احادیث و روایات متعدد و معتبر، و شخصیت‌های اسلامی و انقلابی درباره جایگاه، اهمیت و ارزش فرهنگ نماز و نیایش؛ ۲. برخورداری نوجوانان و جوانان در خانواده از ضمیر پاک و گرایش اثرپذیرتر در پذیرش فرهنگ نماز و ارزش‌های اعتقادی و عبادی حاکم بر خانواده‌ها؛ ۳. ریشه‌داشتن ذهنیت خانواده‌ها و فرزندان در پذیرش اصول و عقاید دینی و فرهنگ غنی اسلامی و انقلابی در مقابله با ارزش‌های غیر الهی، غیر اسلامی و غیر انقلابی فرهنگ مادی دنیای غرب؛ ۴. اهمیت نماز به‌عنوان ستون و خیمه‌گاه دین اسلام و اینکه نماز در سلامت روحی و روانی فرزندان، جلوگیری از انحرافات و بزهکاری‌ها، زنده‌نگه داشتن ارزش‌ها و اعتقادات دینی در جامعه نقش بسیار مهم و حساسی دارد؛ ۵. افزایش حجم فشارها و تبلیغات منفی دشمنان علیه ارزش‌های انقلابی، اسلامی و اعتقادی و دینی خانواده‌ها و نسل نوجوان و جوان.

نوآوری پژوهش حاضر این است که ضمن مطالعه دقیق در کلام و سیره حضرت امام حسین (علیه السلام) درباره نماز، به بررسی و استنتاج مؤلفه‌ها و روش‌های تربیتی هم می‌پردازد که این مؤلفه‌ها و روش‌های تربیتی، می‌توانند چراغ راه جامعه و مخاطبان مختلف، به‌ویژه خانواده‌ها باشند. از این‌رو هدف پژوهش، بررسی نمود و تجلی فرهنگ اقامه نماز در کلام و سیره حضرت امام حسین (علیه السلام) و استنتاج مؤلفه‌ها و روش‌های تربیتی حاصل از آن است و پرسش‌هایی که مطرح می‌شوند، می‌توان چنین بیان کرد: مؤلفه‌های تربیتی نماز در کلام و سیره حضرت امام حسین (علیه السلام) کدامند؟ و روش‌های تربیتی نماز در کلام و سیره حضرت امام حسین (علیه السلام) کدامند؟

نماز و نیایش در کلام الهی

کلمه صلات (نماز) در قرآن مجید با مشتقاتش، حدود ۸۰ مورد استعمال شده که به معانی گوناگون آمده است؛ مانند نمازهای واجب (نساء/ ۱۰۳)، دین و آیین (هود/ ۸۷)، ترحم (بقره/ ۱۵۷) و دعا (توبه/ ۱۰۳).

خداوند در قرآن کریم، بارها آیاتی درباره اهمیت نماز و نیایش بندگان نسبت به خود اشاره کرده است. اهمیت و منزلت نماز و برگزاری آن که در فطرت الهی انسان ریشه دارد، فقط برای کسب رضایت الهی و قرب او، به صورت یک رفتار عبادی خاضعانه در قرآن کریم بارها مورد تاکید قرار گرفته است. بیش از ۱۲۲ آیه در قرآن کریم، درباره نماز نازل شده است (صادقی تهرانی، ۱۳۸۱: ۶۹).

– «ان الصلوه کانت علی المومنین کتابا موقونا...؛ همانا نماز بر همه مومنان ثابت و واجب است» (نساء / ۱۰۳).

– «و اوصانی بالصلوه و الزکاه ما دمت حیا...؛ و خداوند تا زمانی که من زنده‌ام مرا به نماز در کنار زکات توصیه نموده است» (مریم / ۳۱).

– «فطره الله التي فطر الناس علیها لا تبدل لخلق الله...». بر اساس تفسیر این آیه می‌توان گفت، نماز و نیایش به درگاه الهی در فطرت و سرشت انسان و گرایش او به خداشناسی و خداجویی ریشه دارد (روم / ۳۰).

– «رب اجعلنی مقیم الصلوه و من ذریتی...؛ خداوند مرا و فرزندان مرا از برپاکنندگان نماز قرار بده» (ابراهیم / ۴۰).

– «ما خلقت الجن و الانس الا ليعبدون...». بر اساس تفسیر این آیه، هدف از خلقت، پرستش و بندگی خدا بوده و می‌توان گفت نماز، کامل‌ترین و بهترین روش برای رسیدن به قرب الهی است (ذاریات / ۵۶).

– «ربنا انی اسكنت من ذریتی بوا غیر ذی ذرع عند بیتک المرم ربنا لیقیموا الصلوه...؛ پروردگارا! من بعضی از فرزندانم را در سرزمین بی‌آب و علفی در کنار خانه‌ای که حرم توست، ساکن دادم تا نماز را به‌پا دارند» (ابراهیم / ۳۷).

– «اننی انا الله لا اله الا انا فاعبدونی و اقم الصلوه لذكری...؛ من الله هستم، معبودی جز من نیست، مرا پرستش کنید و نماز را به‌یاد من به‌پا دارید» (طه / ۱۴).

– «و امر اهلک باصلوه و اصطر علیها...؛ خانواده (فرزندان) خود را به‌نماز فرمان بده و خود نیز بر انجام آن شکیبا باش» (طه / ۳۲).

نماز و نیایش در کلام و سیره حضرت امام حسین علیه السلام

در این بخش، به کلام و سیره حضرت امام حسین علیه السلام از جهات مختلف و گوناگون نماز اشاره می‌شود:

- انی کنت قد احب الصلاه: من به نماز عشق می‌ورزم (شیخ مفید، ۱۴۰۱ق: ۲۴۰).
- نماز وسیله تشکر از نعمت‌های خداوند است.
- او (خدا)، می‌داند که نماز برای او و تلاوت قرآن و دعای زیاد و استغفار را دوست دارم (شریفی و همکاران، ۱۳۹۷: ۳۹۲).
- هرکس حق عبادت و راز و نیاز خدا را به‌جا آورد، خداوند بیش از حد انتظارش به او عطا می‌کند (مجلسی، ۱۰۳۷ق، ج ۶۸: ۱۸۴).
- الذین ان مکنا هم فی الارض اقاموا الصلاه. قال الامام الحسین علیه السلام: هذه فینا اهل البیت. کسانی که اگر ما به آنها در زمین قدرت و حکومت دهیم، نماز را به‌پا می‌دارند: امام حسین علیه السلام در این باره فرمود: این در مورد ما خاندان اهل بیت است (مجلسی، ۱۰۳۷ق، ج ۲۴: ۱۶۶).
- ابو ثمامه صائدی (رضوان الله علیه) در وسط نبرد در کربلا، نماز را به حضرت امام حسین علیه السلام یادآور شد. امام حسین علیه السلام به ایشان فرمود: نماز را به یاد آوردی. خدا تو را از نمازگزاران قرار دهد. بله الان وقت نماز است. از آنان بخواهید دست از جنگ بردارند تا نماز بخوانیم (مجلسی، ۱۰۳۷ق، ج ۴۵: ۲۱).
- ای مردم، خداوند بندگان را آفرید تا او را بشناسد، آنگاه که او را شناختند، پرستش کنند و آنگاه که او را پرستیدند (با نماز)، از پرستش غیر او بی‌نیاز شوند (مجلسی، ۱۰۳۷ق، ج ۵: ۳۱۲، ح ۱).
- در زیارت عاشورا، بر ایمان و اقامه نماز از سوی امام حسین علیه السلام تاکید شده است. اشهد انک قد اقامت الصلاه: شهادت می‌دهم که تو نماز را برپا داشتی (قمی، ۱۳۰۴ ش: ۳۱۷).
- امام حسین علیه السلام فرمودند: ما فرزندان فاطمه علیها السلام اتفاق نظر داریم بر بلند خواندن بسم الله در نمازها (نوری، ۱۳۲۰، ج ۴: ۱۸۹).
- حضرت امام حسین علیه السلام، در شب عاشورا به برادرش حضرت ابوالفضل علیه السلام فرمود:

از دشمن مهلت بخواه؛ زیرا من نماز و تلاوت قرآن و دعای زیاد و استغفار را خیلی دوست دارم (مجلسی، ۱۰۳۷ق، ج ۴۴: ۳۹۲).

- از امام سجاد علیه السلام پرسیدند: چرا فرزندان پدر شما اندک است؟ در پاسخ فرمود: چگونه می توانست فرزندان زیادی داشته باشد، با آن که شب را به عبادت الهی می پرداخت و هر شب هزار رکعت نماز می گزارد (مجلسی، ۱۰۳۷ق، ج ۴۴: ۱۹۶).

- امام حسین علیه السلام می فرماید: من از زمانی که شش ساله بودم رسول خدا صلی الله علیه و آله را می دیدم که در هر نماز، قنوت می خواند (نوری، ۱۳۲۰، ج ۴: ۳۹۶).

- نماز و دعای امام حسین علیه السلام پس از نماز طواف: دیده شد که امام حسین علیه السلام گرد کعبه طواف کرد. سپس به مقام ابراهیم علیه السلام رفت و نماز خواند. پس از آن، گونه اش را بر مقام نهاد و گریست و گفت: بنده کوچکت بر درگاهت ایستاده است. گدایت بردت ایستاده است. بینوایت بر درگاهت توسست. این را بارها تکرار کرد و سپس بازگشت (زمخشری، ۱۴۱۲ق: ۲۱۱).

- امام حسین علیه السلام به خواهرش حضرت زینب (س) فرمودند: لا تنسني فی صلوه اللیل که در زمینه درخواست دعا در نماز شب برای ایشان است (عاشور، ۱۳۸۶ش: ۱۲۴).

- امام حسین علیه السلام فرمودند: وای بر تو! همانا خداوند عزیز و بزرگ نزدیکتر از آن است که کسی (در نماز) بین من و او قرار گیرد.

- صبح عاشورا، حضرت امام حسین علیه السلام، خود اذان و اقامه گفته و نماز صبح را با اصحابشان خواندند.

- امام حسین علیه السلام در مسیر کربلا و هنگام اقامه نماز فرمود: پروردگار جهانیان به اشتیاق و صفناشدنی من به نماز آگاه است.

- نقل شده است که امام حسین علیه السلام و یارانش، شب عاشورا را با زمزمه نماز، نیایش، تضرع و در حال رکوع و سجود، ایستاده و نشسته به صبح رساندند.

- ابن اثیر می گوید: حسین علیه السلام، اهل فضیلت و متمسک به دین بود و نماز و روزه و حج او بسیار بود (ابن اثیر، ۱۴۰۹ق، ج ۱: ۳۷۸).

- امام حسین علیه السلام وقتی وضو می گرفت، رنگش می پرید و پاهایش می لرزید. از سبب

این کار پرسیدند. امام فرمود: سزاوار است برای کسی که در مقابل خدای با جبروت می‌ایستد، رنگش زرد شود و پاهایش بلرزد (شعیری، قرن ۶: ۷۶).

- از زبان امام مهدی علیه السلام آمده است که گواهی می‌دهم که تو (امام حسین علیه السلام) نماز را به‌پا داشتی، زکات دادی، به معروف فرمان دادی و از منکر نهی کردی... تو فرزند پیامبر صلی الله علیه و آله و پشتیبان قرآن و بازوی ملت بودی. تو در طاعت و عبادت سخت‌کوش و برعهد و پیمان متعهد بودی. از راه فاسقان رویگردان بودی و چون تلاشگری که از نای جان ناله برکشیدی. تو رکوع و سجده‌های طولانی داشتی (مجلسی، ۱۰۳۷، ج ۹۸: ۲۴۱).

- **أَمَرَ النَّاسُ بِمَعْرِفَتِنَا وَ الرَّدِّ إِلَيْنَا وَ التَّسْلِيمِ لَنَا، ثُمَّ قَالَ: وَ إِنِّ صَامُوا وَ صَلُّوا وَ شَهِدُوا أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَ جَعَلُوا فِي أَنْفُسِهِمْ أَنْ لَا يَرُدُّوا إِلَيْنَا كَانُوا بِذَلِكَ مُشْرِكِينَ.** مردم مامورند تا ما را بشناسند و به سوی ما باز گردند و تسلیم ما باشند. سپس امام حسین علیه السلام فرمود: و در غیر این صورت اگر به‌سوی ما باز نگردند و از ما پیروی نکنند، هرچند که روزه بدارند و نماز بخوانند و به یگانگی خداوند اقرار نمایند، در شمار مشرکین خواهند بود (کلینی، ۳۲۹ ق: ج ۲: ۳۹۸).

- امام حسین علیه السلام فرمود: **مَنْ قَرَأَ آيَةً مِنْ كِتَابِ اللَّهِ عَزَّوَجَلَّ فِي صَلَاتِهِ قَائِمًا، يُكْتَبُ لَهُ بِكُلِّ حَرْفٍ مِائَةٌ حَسَنَةً.** هرکس آیه‌ای از قرآن را در نمازش تلاوت نماید، خداوند متعال در مقابل هر حرفی از آن یکصد حسنه در نامه اعمالش ثبت می‌نماید (کلینی، ۳۲۹ ق: ج ۲: ۶۱۱).

درس‌های مکتب حسینی درباره اقامه نماز

۱. درس عبادت و بندگی

امام حسین علیه السلام و اصحابش، درس عبادت و بندگی کامل را به بشریت آموختند، بسیاری از افراد ادعا می‌کنند ما خداوند را عبادت و بندگی می‌کنیم، ولی هنگام امتحان مردود می‌شوند. این شعار را می‌دهیم، ای کاش ما در کربلا بودیم، امام حسین علیه السلام را یاری می‌کردیم و سینه خود را سپر نماز قرار می‌دادیم، اما واقعا این‌طور هستیم. خود را امتحان کنیم.

۲. اهمیت نماز اول وقت

سیدالشهداء علیه السلام در سخت‌ترین شرایط و در حین جنگ، نماز را در اول وقت اقامه نموده و هیچ چیز نتوانست مانع نماز اول وقت ایشان شود، نمی‌گوید اول جنگ، بعد نماز، او این درس را از پدر بزرگوارش علی علیه السلام آموخت. روزی در جنگ صفین حضرت علی علیه السلام در حالی که مشغول جنگ بود، مرتب به خورشید نگاه می‌کرد، ابن عباس عرض کرد: یا امیرالمومنین! این چه کاری است که شما انجام می‌دهید؟ حضرت فرمود: نگاه می‌کنم تا موقع فرا رسیدن ظهر، نماز را (در اول وقت) بخوانم. ابن عباس گفت: آیا حالا وقت نماز است؟ ما مشغول جنگ هستیم. حضرت فرمود: مگر ما برای چه چیزی می‌جنگیم؟ به درستی که ما برای نماز جنگ می‌کنیم. ابن عباس گفت: نماز شب علی علیه السلام حتی در لیلۀ الهزیر هم ترک نشد. بیایم مثل اصحاب امام حسین عمل کنیم، هنگام ظهر بشتابیم به سوی نماز، و نماز را به یاد بیاوریم تا مشمول دعای امام حسین علیه السلام شویم که به ابوثمامه صائدی فرمود: ذکر الصلوة جعلک الله من المصلین الذاکرین؛ نماز را یاد کردی، خدا تو را از نمازگزاران قرار بدهد (مجلسی، ۱۰۳۷، ج ۴۵: ۲۱).

۳. اقامۀ نماز

اقامۀ نماز به این نکته اشاره دارد که نه تنها خودشان نماز می‌خوانند، بلکه کاری می‌کنند که این رابطه محکم با پروردگار همچنان و در همه جا برپا باشد. در زیارت نامۀ امام حسین علیه السلام می‌خوانیم: «اشهد انک قد اقامت الصلوة و اتیت الزکوة؛ گواهی می‌دهم که با کشته شدن نماز را برپا کردی و زکات دادی». در زیارت مخصوص آن حضرت آمده است که سلام بر تو ای فرزند گرامی پیامبر! گواهی می‌دهم که تو نماز را آن چنان که حقیقت آن است به پا داشتی و زکات را پرداختی و به حق و حقیقت فرا خواندی و از تباهی و ناپسندی‌ها نهی کردی و قرآن را چنانکه باید تلاوت نمودی و در راه خدا چنانکه شایسته بود، جهاد کردی. او به راستی نماز را به صورت بی‌نظیری برپا داشت؛ به گونه‌ای که مخصوص او بود و نه دیگری.

۴. برپایی نماز جماعت

سالار شهیدان، در سرزمین کربلا با همه مشکلات و در مقابل چندهزار دشمن و ناله‌های زن و بچه‌ها، نماز جماعت را اقامه کرد. امام می‌توانست نماز را کنار فرزندانش داخل خیمه به‌فرادی بخواند، بعد به‌میدان برود. در ضمن، از تیرهای دشمن نیز محفوظ می‌ماند و چند لحظه‌ای را هم کنار فرزندانش لذت می‌برد؛ ولی امام، نماز جماعت را ترجیح داد و آن را در مقابل دشمن برپا نمود و یکی از اصحابش سینه خود را سپر قرار داد و به‌خاطر نماز به‌شهادت رسید.

۵. محافظت بر نماز

نمازگزار در هر شرایط، چه در حالت عادی یا خطر، از نماز باید محافظت کند. امام حسین علیه السلام و اصحابش از ستون دین به‌خوبی پاسداری و در پایان، جان خود را فدای نماز کردند تا اسلام باقی بماند. روایت شده است که امام حسین علیه السلام پس از پایان نماز، اصحاب را به‌جهاد ترغیب کرد، سپس فرمود: این بهشت است که دره‌هایش باز شده و جوی‌هایش متصل و میوه‌هایش رسیده و قصرهایش زینت شده است و بچه‌ها و حوری‌هایش جمع شده‌اند و این رسول الله و شهیدایی است که با او کشته شده‌اند و پدر و مادرم نیز هستند که انتظار قدم شما را دارند و شما را بشارت می‌دهند و آنها مشتاق شما هستند. از دینتان حمایت کنید و از حرم رسول خدا و امامتان و پسر و دختر پیامبرتان دفاع نمایید؛ چرا که خدا شما را امتحان کرده، شما در جوار جد ما هستید و نزد ما بزرگوارید، دفاع کنید خداوند شما را خیر دهد.

۶. ترویج نماز

امام حسین علیه السلام هم برای دشمن، هم برای اصحابش و هم برای آیندگان درس نماز داد. امام درحالی‌که خودش و اصحابش و فرزندانش تشنه بودند، از دشمن درخواست آب نکرد، ولی برای نماز و مناجات، یک‌شب مهلت خواست از این درخواست امام علیه السلام می‌توان به‌اهمیت نماز، دعا و نیایش و تلاوت قرآن پی‌برد که آن حضرت تا آنجا به این

مسائل علاقه دارد که از دشمن ناجوانمردش درخواست مهلت می‌کند تا یک‌شب دیگر از عمر خویش را با این اعمال بگذارند؛ چرا چنین نباشد که حسین علیه السلام برای ترویج و زنده‌ساختن نماز و قرآن و سفار الهی به‌اینجا آمده است و مناجات و نیایش با پروردگار بهترین و لذت‌بخش‌ترین دقایق زندگی اوست و باید هر ملتی که برای خدا قیام می‌کند، همین اعمال را شعار و ملاک عمل خویش قرار دهد.

۷. درس احیای اذان

امام در آن بحبوحه، اذان گفتن را فراموش نمی‌کند و شعار توحید را یک‌بار در گوش‌ها و دل‌ها زنده می‌کند. همان‌قدر که پیامبر به‌بلال می‌فرمود: «یا بلال! فارحنا بالصلاة؛ ای بلال! خوشحال کن ما را به‌نماز»، به‌خاطر می‌آورد و هنگام ظهر، امام به فرزندش می‌گوید اذان بگو.

۸. استعانت از نماز

حسین بن علی علیه السلام پس از نماز صبح روز عاشورا دو نکته را تذکر می‌دهد؛ نخست، اصل کشته‌شدن که به امر پروردگار است و دیگری پایداری و استقامت در برابر دشمن که هر دو نکته با نماز ارتباط مستقیم دارد؛ زیرا اگر در قرآن مجید، حکم نماز در آیات متعدد، آمده و نماز یکی از علائم اسلام و ایمان است؛ در شرایط خاص جنگ و جهاد و حتی در آن مرحله‌ای که شکست ظاهری و کشته‌شدن مسلم است، طبق فرمان الهی واجب است و اگر احیاناً کسانی نماز بخوانند و حکم جهاد را فراموش کنند، از مصادیق کسانی خواهند شد که قرآن مجید با تعبیر «نومن ببعض و نکفر ببعض» نکوهش می‌کند. اما، روح استقامت و پایداری در جهاد نیز باید از همان نماز و ارتباط با پروردگار به‌دست بیاید و به‌مصدق «واستعينوا بالصبر و الصلوة» از عبادت و معنویت، مدد و نیرو بگیرد.

۹. شهادت در حال نماز

حضرت سیدالشهداء علیه السلام به برادرش فرمود که اگر من به لانه حیوانات پناه ببرم، بنی امیه بر من دست پیدا می کنند. می داند که او را می کشند و جناب امیرالمومنین علیه السلام می دانست او را شهید می کنند. من عالم می دانم که مرا می کشند. حال که می داند، پس چرا داخل خانه؟ چرا در دهلیز؟ چرا در یک بیابانی بی اطلاع؟ حال که مرا می کشند، به گونه ای کشته و شهید شوم که خون من هدر نرود، مظلومیت من بر ملا شود. آنها که سرانجام علی علیه السلام را می کشتند؛ از این رو به مسجد می رود. اگر مسجد هم نمی رفت، آن شب او را می کشتند.

یک وجه دیگر اینکه، بهتر است که حقانیتشان را بر مردم معلوم کنند؛ از این رو در مسجد سر نماز (مسجد مأمن مردم است) که قساوت و شقاوت را خوب برساند، این مسیر را برگزیده است. نباید گفت چرا علی علیه السلام به تهلکه تن داده است؟ زیرا قرآن می فرماید: «لا تلقوا بایدیکم الی التهلکه».

انسان بالاتر از این حرفهاست. این افراد شقی، دست از امام حسین علیه السلام بر نمی داشتند. به هر طریقی او را می کشتند، ولی امام جهاد و شهادت را اختیار کرد و در میدان جهاد، درس استقامت، آزادی، شهادت، بندگی، معنویت، مناجات، عبادت و برپایی نماز را به تمام انسانها داد. نماز حقیقی را امام در شب، صبح و ظهر عاشورا به تصویر کشید. اگرچه، فیلمبردار آنجا نبود، ولی انسان با چشم بینا می تواند اکنون هم ببیند؛ زیرا آنها حق بودند و حق هم نابودنشده است، تا ابد این فیلم نماز کربلا زنده و پایدار است. در قیامت خداوند تمام صف کربلا را به عالم محشر نشان می دهد، واقعا رکوع و سجود امام دیدنی است. واقعا، آنها چقدر قسی القلب بودند، که به قلب نماز و به قلب نمازگزار تیر زدند. دشمنان با این کار ثابت کردند که نمازگزار واقعی نیستند، بلکه نمازگزار واقعی امام حسین علیه السلام و یارانش هستند. اگر آنها نمازگزار واقعی بودند، به نماز و نمازگزار تیر نمی زدند.

۱۰. درس احترام به مقدسات

نماز، عبادتی مقدس و ارزنده است و امام حسین علیه السلام به ما درس داد که چگونه در

برابر این مقدسات، باید موضع داشت. او در روز نهم محرم، جنگ را به تأخیر انداخت و به دشمن پیام داد که من نماز و قرآن را دوست دارم، پس شبی را به من مهلت دهید! در روز عاشورا او می‌توانست نماز را میان خیمه‌ها بخواند و حتی آرامش نسبی برای خانواده خود فراهم کند؛ اما وسط میدان، میان تیرها و سنگ‌اندازی‌ها نماز را به‌تمام رسانید و نشان داد که نماز در حین جنگ هم تعطیل‌بردار نیست.

۱۱. درس اخلاص

امام حسین علیه السلام به ما درس اخلاص داد. کاری که انسان برای خدا می‌کند، باید خالصانه و با قصد قربت باشد. خلوص حسین علیه السلام، خلوص بدون شائبه و به‌دور از هرگونه فریب بود. در هدف او، هیچ‌گونه ریا، خودخواهی و خودبینی نیست. او برای خدا قیام کرد و تنها رضای او را طلبید و در این طلب راست گفت و به‌صواب عمل کرد. همین اخلاص حسین علیه السلام بود که نام او را تاکنون زنده داشت و از این پس نیز، زنده خواهد داشت. همین اخلاص و قصد قربت بود که خون او را، خون خدا کرد و تربت او، موجب شفاء شد؛ به‌همین سبب، ثارالله است. نماز او سراسر خلوص بود، اگر چه در میدان جنگ و در مقابل جمعیت بود. امام مصداق این آیه «قل ان صلاتی و نسکی و محیای و مماتی لله رب العالمین» بود.

۱۲. درس نماز شب و شب‌زنده‌داری

امام حسین علیه السلام در میدان جنگ هم سحرخیزی و شب‌زنده‌داری را به ما آموخت. یک‌شب، جنگ را به تأخیر انداخت که با نماز شب و سحرخیزی وداع کند. شب عاشورا، در خیمه‌ها تماشایی بود، امام و یارانش در دل شب با معبود خود مناجات می‌کردند. امام چقدر عاشق نماز شب بود. در آخرین وداع او در روز عاشورا به خواهرش می‌فرماید: خواهرم! در شب مرا فراموش مکن و در آن هنگام برایم دعا کن؛ یعنی امام حسین علیه السلام از زینب (س) التماس دعا داشت.

۱۳. درس غیرت دینی

امام حسین علیه السلام به ما آموخت که چگونه از دین، قرآن و نماز دفاع کنیم. ایشان در مقابل تیرهای دشمن، نماز را برپا کردند و از هیچ چیز نترسیدند و به هر شکلی، نماز را خواندند. رزمندگان ما در جنگ تحمیلی به مولایمان سیدالشهداء علیه السلام اقتدا کردند.

۱۴. ترک نشدن نماز حتی در جنگ

در میدان جنگ به ما گفتند، اصل عبادت را ولو به صورت نماز خوف، فراموش نکنید. اینکه نماز مسافر شکسته است، اصلش در قرآن کریم درباره نماز خوف رزمندگان است که در میدان جنگ و در حال حمله چگونه نماز بخوانند. از مکتب عاشورا درس نماز می‌گیریم که انسان در هر صورت که باشد، نماز از او سلب نمی‌شود. امام در مقابل تیرهای دشمن، نماز را اقامه نمودند تا برای آیندگان درس باشد. نماز، نشانگر اطاعت عبد از معبود و عاشق از معشوق است. تمام این درجات از عبادت، یعنی اخلاص در بندگی در نماز تبلور می‌یابد. اگر قرار بر این باشد که در لحظات سخت و جانفرسایی چون جنگ، نماز انسان ترک شود، این اطاعت از نفس اماره است. حتی، اگر این جنگ بر مبنای دفاع از کیان و سرزمین اسلامی صورت گرفته باشد، بدون نماز ارزشی نخواهد داشت و عینا به معنای نفی اولین پایه از فروع دین است.

۱۵. درس همواره به یاد خدا بودن

امام حسین علیه السلام به ما آموخت که در بحرانی‌ترین حالات و پیشامدها، یاد خدا باشیم و با یاد او، که به دل‌ها آرامش می‌بخشد، آرامش قلب پیدا نموده و این اطمینان قلبی را به یاران و خانواده‌اش نیز منتقل کرد. خطبه‌هایش با نام و یاد خداست. امام در روز عاشورا در اوج سختی‌ها، یک لحظه از یاد خدا غافل نبود و پیوسته نام آن محبوب را بر زبان جاری می‌کرد و به واسطه ذکر آن محبوب، قطره وجودش را به دریای الهی متصل می‌ساخت. در روایت آمده است که روز عاشورا، امام حسین علیه السلام پیوسته و مداوم خدا را یاد می‌کرد و می‌فرمود: «لا حول و لا قوة الا بالله العلی العظیم».

۱۶. دفاع از نماز و نماز گزار

یکی از درس‌های آموزنده نهضت سالار شهیدان حضرت حسین بن علی علیه السلام، پیوند آن با عبادت و نماز است؛ به گونه‌ای که ظهر خونین عاشورا برای همیشه، همراه با کلمه نورانی (نماز) در خاطر تاریخ مانده است و یکی از شهدای کربلا نیز، هنگامی به شهادت رسید که از امام حسین علیه السلام محافظت می‌کرد تا آن اسوه نمازگزاران نماز بخواند. این درس است که اهمیت نماز را بیان می‌کند و غفلت از آن هرگز روا نیست.

نمودهای قرآنی اقامه نماز امام حسین علیه السلام

- اگر قرآن در آغاز بزرگ‌ترین سوره خود (بقره) می‌فرماید: «الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ» (بقره/۳) و همچنین در کوچک‌ترین سوره خود (کوثر) از نماز، سخن به میان می‌آورد، امام حسین علیه السلام در کربلا آن را اقامه می‌کند: «أَشْهَدُ أَنَّكَ قَدْ أَقَمْتَ الصَّلَاةَ». (شهادت می‌دهم که تو نماز را اقامه کردی).
- اگر قرآن می‌فرماید: «وَ ارْكَعُوا مَعَ الرَّاٰكِعِينَ» (بقره/۴۳). امام حسین علیه السلام نماز ظهر عاشورا را با جماعت آن هم، در برابر صفوف دشمن برگزار می‌کند.
- اگر قرآن نحوه اقامه نماز در میدان جنگ را به پیامبر صلی الله علیه و آله آموزش می‌دهد: «وَإِذَا كُنْتَ فِيهِمْ فَأَقَمْتَ لَهُمُ الصَّلَاةَ فَلْتَقُمْ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ مَعَكَ وَلْيَأْخُذُوا أَسْلِحَتَهُمْ» (نساء/۱۰۲)؛ امام حسین علیه السلام در میدان جنگ نماز را اقامه می‌کند.
- اگر قرآن نماز را به عنوان یک منبع انرژی‌زای غیبی و مؤمنان را امر به استعانت از آن، معرفی می‌کند: «اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ» (بقره/۴۵). امام حسین علیه السلام نیز در بحبوحه جنگ و مشکلات آن از نماز استعانت می‌جوید.
- اگر قرآن اقامه نماز را در اول وقت، سفارش می‌کند: «أَقِمِ الصَّلَاةَ لِللُّوْكَ الشَّمْسِ» (اسراء/۷۸). امام حسین علیه السلام نماز ظهر عاشورا را در اول وقت، اقامه می‌کند.
- اگر حضرت مسیح علیه السلام تا زمانی که نفس دارند، به اقامه نماز مأمور شده‌اند «وَ اَوْصَانِي بِالصَّلَاةِ وَالزَّكَاةِ مَا دُمْتُ حَيًّا» (مریم/۳۱). امام حسین علیه السلام نیز تا آخرین لحظه، همراه نماز است.

- اگر قرآن از کسانی که تجارت، آنها را از نماز غافل نمی‌سازد، ستایش می‌کند: «رِجَالٌ لَا تُلْهِيهِمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَإِقَامِ الصَّلَاةِ» (نور/ ۳۷). درباره امام حسین علیه السلام چه باید گفت که حتی حفظ جان هم او را از نماز غافل نساخت.

- امام حسین علیه السلام نه تنها خود نماز خواند، بلکه نمازهای نمازگزاران را نماز کرد. در حدیث می‌خوانیم سه چیز موجب قبولی نماز است؛ حضور قلب، نماز نافله و تربیت سیدالشهدا علیه السلام.

- نماز باید در جامعه علنی اقامه شود «أَقِيمُوا الصَّلَاةَ» (بقره/ ۴۳). امام حسین علیه السلام با آنکه می‌توانست در خیمه نماز بخواند و با اینکه نمازش شکسته بود در مقابل جمعیت نماز به پا داشت. هنگام اقامه نماز در ظهر عاشورا، حدود ۳۰ تیر به سوی حضرت رها شد؛ یعنی در برابر هر کلمه از حمد و رکوع و سجده، تقریباً یک تیر به سوی امام پرتاب شد.

پیشینه پژوهش

پژوهشی در سال ۱۳۸۱ از سوی شفیع، درباره الگوی تربیتی امام حسین علیه السلام انجام شد. نتایج مشخص کرد که محبت و دوستی با خداوند به عنوان یک الگوی تربیتی، باید در مرحله عینیت و عمل به اثبات برسد و ادای نماز و نیایش به درگاه خداوند همچون عارفان و سالکان و عشق به معبود واقعی (خداوند)، از مهم‌ترین راه‌هایی بود که حضرت اباعبدالله علیه السلام نمونه بارز آن است (شفیع، ۱۳۸۱: ۸۷). پژوهشی در سال ۱۳۸۷ از سوی بهشتی، درباره نحوه نماز و عبادت در سیره عملی امام حسین علیه السلام صورت گرفت. نتایج نشان داد که نماز و مناجات با خدا از موارد مورد علاقه و دوست داشتن امام حسین علیه السلام بوده که شب قبل در صبح و ظهر عاشورا بدانها عشق می‌ورزید و او عارفی نماز دوست است که چشم او با نماز و دعا و زمزمه و مناجات خنک می‌شود (بهشتی، ۱۳۸۷: ۶۶). همچنین پژوهشی در سال ۱۳۹۶ از سوی صادق‌پور بابلی و عشریه درباره اقامه نماز ظهر عاشورا انجام گرفت. نتایج نشان داد که احیاء و اقامه نماز، دعوت و ترویج امر نماز در سخت‌ترین شرایط حتی در میدان نبرد، توجه به نماز اول وقت و برپایی آن به جماعت از ویژگی‌های نماز در عاشورا بود و یکی از زیبایی‌های فراوان

کربلا، الگوگیری از نماز ظهر عاشورای امام و اصحابش است (صادق‌پور بابل‌ی و عشریه، ۱۳۹۶: ۱۷۱). پژوهشی در سال ۱۳۹۸ از سوی باقری دولت‌آبادی و شاکریان در زمینه تحلیل وصیت‌نامه شهدای استان کهگیلویه و بویر احمد انجام گرفت. نتایج مشخص کرد که نماز به‌عنوان یکی از انگیزه‌های دینی مؤثر برای حضور در جبهه‌ها از سوی شهدا بوده و در وصیت‌نامه‌های خود، همواره به ولایت فقیه، عشق به شهادت، اقتداء به نماز اول وقت امام حسین علیه السلام و نهضت عاشورا و درس‌های آن برای همگان و حجاب تأکید داشته‌اند (باقری دولت‌آبادی و شاکریان، ۱۳۹۸: ۹۰). پژوهشی در سال ۱۴۰۱ از سوی پاک‌نیا، درباره اهمیت نماز در قیام عاشورا صورت گرفت. نتایج مشخص کرد که توجه به نماز به‌عنوان ستون دین، نماز اول وقت، استعانت از نماز در حوادث سخت و کارهای مهم و نیروگرفتن از دریای بیکران قدرت الهی با نماز، احیای نماز و یاد خداوند، از مهم‌ترین درس‌های نماز در قیام عاشوراست (پاک‌نیا، ۱۴۰۱: ۹). پژوهشی در سال ۲۰۰۵ از سوی سفیر، درباره بررسی ابعاد مختلف واقعه (تراژدی) کربلا صورت گرفت. نتایج نشان داد که نماز و نیایش از ابعاد اعتقادی و عبادی در کربلا بوده و تأکید امام حسین علیه السلام بر برپایی و احیای نماز به‌صورت جماعت، از اهمیت آن برای تاریخ بشریت خبر دارد (سفیر، ۲۰۰۵: ۷). پژوهشی در سال ۲۰۲۳ از سوی میادووس، درباره نماز و اعمال نماز از دیدگاه شهدای مسیحی انجام گرفت. در پایان مشخص شد که جلوه‌های نماز شهدای مسیحی در قالب اعمال آنها، نظیر ایمان قوی، فداکاری، معنویت مقدس، خردمندی و توانایی‌های مدیریتی در میدان‌های مختلف را می‌توان مشاهده کرد (میادووس^۱، ۲۰۲۳: ۲). در پایان باید گفت، بین نتایج مطالعات و تحقیقات صورت گرفته فوق، هم‌خوانی نسبی وجود دارد؛ از این رو، جنبه نوآورانه پژوهش حاضر این است که افزون بر اینکه تجلی و نمود ابعاد گوناگون نماز را بررسی می‌کند، به بررسی دقیق مؤلفه‌ها و نکات تربیتی استخراج شده از کلام و سیره امام حسین علیه السلام نیز می‌پردازد، همچنین به روش‌های تربیتی مختلف استنتاج شده هم اشاره دارد.

1. Safir, A
 2. Meadows D.S

روش‌شناسی پژوهش

روش پژوهش، از نوع کتابخانه‌ای^۱ و به شیوه فیش‌نویسی^۲ است و برای گردآوری مطالعه کلام و سیره امام حسین (ع) درباره نماز، در فضای مجازی و واقعی مکتوب کلام و سیره آن حضرت استخراج شد. سپس کلام و سیره مورد نظر، به‌طور کامل مطالعه و نکات تربیتی مختلف درباره اقامه نماز، به‌صورت مؤلفه و روش تربیتی استنتاج گردید. داده‌ها برحسب فراوانی وقوع، تأکید، تکرار و توصیف مؤلفه‌ها و روش‌های تربیتی نماز و کمیت‌ها در کلام و سیره امام حسین (ع)، حاصل شمارش فراوانی درباره مؤلفه‌ها و روش‌های تربیتی نماز هستند.

یافته‌های پژوهش

پاسخ به پرسش پژوهش: مؤلفه‌های تربیتی نماز در کلام و سیره امام حسین (ع) کدامند؟ برای پاسخ به این پرسش، به‌طور مستقیم به کلام و سیره امام حسین (ع) به‌صورت الکترونیکی و واقعی مراجعه کرده که مهم‌ترین این مؤلفه‌های استخراج‌شده به ترتیب عبارت‌اند از؛ اهمیت به نماز به‌عنوان وسیله یاد خدا بودن و ستون و پرچم دین، توجه به نماز جماعت، نماز اول وقت، خلوص نیت در نماز، محافظت بر نماز، استعانت از نماز، نماز شب و شب زنده داری، شهادت در حال نماز، احیای اذان، غیرت دینی، اقامه نماز در میدان جنگ، ترویج نماز و دفاع از نماز. بنابر نتایج به‌دست آمده در کلام و سیره امام حسین (ع)، بیشترین توجه به مؤلفه اهمیت و ضرورت به نماز و ادای آن به‌عنوان وسیله یاد خداوند بودن و ستون و پرچم دین به‌عنوان یک واجب الهی، بوده است.

پاسخ به پرسش پژوهش: چه روش‌های تربیتی درباره نماز در کلام و سیره امام حسین (ع) مورد توجه قرار گرفته‌اند؟ مطابق نتایج به‌دست آمده، مهم‌ترین روش‌های تربیتی در کلام و سیره امام حسین (ع) در مورد نماز به ترتیب عبارت‌اند از؛ مراقبه و محاسبه، تبتیر و تندیر، تشویق و ترغیب، پند و موعظه. بنابر نتایج به‌دست آمده در کلام

1. Library type
2. Receipt

و سیره امام حسین علیه السلام، بیشترین توجه به روش تربیتی، مراقبه و محاسبه بوده است.

نتیجه

قال رسول الله ﷺ: «الصلوة مفتاح الجنة: نماز، کلید بهشت است» (نهج الفصاحه، حدیث ۱۵۸۸). یکی از مهم‌ترین و اصیل‌ترین ارزش‌های اسلامی، فرهنگ نماز است. اهمیت نماز آنجاست که سرور و سالار شهیدان امام حسین علیه السلام و یارانش هرگز نماز خود را در سرزمین کربلا فراموش نکرده و با تمام شرایط سخت و انحرافات آن دوران، نماز را یکی از موارد تجلی امر به معروف و نهی از منکر دانسته و آن را برای زنده نگه داشتن ارزش‌های دینی و الهی برپا کرده‌اند. همچنین باید گفت: یکی از پایه‌های اساسی دین مقدس اسلام، نماز است که متعالی‌ترین صحنه برقراری ارتباط بنده با خدا به‌شمار می‌آید. نماز، معراج مومن و اولین واجب هر مسلمانی و اولین سؤال روز قیامت است. یکی از مهم‌ترین رفتارهای دینی و عبادی مومن، که در کلام و سیره امام حسین علیه السلام، ساری و جاری است، نماز است. امام حسین علیه السلام، اسلام و دین را فراگرفتند و به آن عمل کردند و تمام تلاش و همت ایشان برای رضای الهی بود که برای اجرا و احیای نماز، از جان، مال، خانواده و مقام خود گذشتند و همواره این ایثار و فداکاری خود را مرهون نماز و تقرب به خدا دانستند. در کلام و سیره امام حسین علیه السلام نماز، تجلی بالاترین نقطه خضوع بنده ضعیف به خالق توانای خود است. نماز، ستون و پرچم دین و یکی از مهم‌ترین و شاید اصلی‌ترین وسیله نزدیکی به خداوند است. ذکر و نام یاد خدا در نماز، مایه آرامش و دفع بحران‌های مختلف زندگی مادی بشر است. ایجاد اصلاحات بنیادی به منظور تغییر در نگرش افراد نسبت به نماز و مناسک مذهبی در آن، و همچنین اصلاح روش‌ها و الگوهای تعاملی- رفتاری آسیب‌زا میان افراد، خانواده و جامعه، می‌تواند زمینه‌ساز تحولات اساسی در شخصیت افراد شود، که در کلام و سیره امام حسین علیه السلام نیز به آنها اشاره شده است و این تحولات نه تنها می‌تواند اعمال عبادی و دینی آنها را به صورت ظاهری بهبود بخشد، بلکه آنها را در جهت‌گیری اصولی و واقعی، به سوی ارزش‌های الهی و انسانی و در تراز بودن یک‌فرد انقلابی درباره نماز

هدایت نماید. نتایج نشان داد که مهم‌ترین مؤلفه‌های تربیتی حاصل از کلام و سیره امام حسین علیه السلام در زمینه نماز، عبارت‌اند از؛ اهمیت به نماز به عنوان وسیله یاد خدا بودن و ستون و پرچم دین، توجه به نماز جماعت، نماز اول وقت، خلوص نیت در نماز، محافظت بر نماز، استعانت از نماز، نماز شب و شب زنده‌داری، شهادت در حال نماز، احیای اذان، غیرت دینی، اقامه نماز در میدان جنگ، ترویج نماز و دفاع از نماز. همچنین مشخص گردید به ترتیب، روش‌های تربیتی در کلام و سیره امام حسین علیه السلام درباره نماز؛ مراقبه و محاسبه، تبشیر و تذیر، تشویق و ترغیب، پند و موعظه، بیشتر مشاهده شد. نتایج این پژوهش با تحقیقات بهشتی (۱۳۸۷)، صادق‌پور بابلی و عشریه (۱۳۹۶)، پاک‌نیا (۱۴۰۱) و سفیر (۲۰۰۵) مطابقت و هم‌خوانی دارد.

منابع

- قرآن کریم.
- ابن اثیر، علی بن محمد (۱۴۰۹ ق)، *اسد الغابه فی معرفه الصحابه*، انتشارات دارالفکر.
- ابو عبدالله محمد بن محمد بن نعمان (شیخ مفید) (۱۴۱۴ ق)، *الارشاد*، انتشارات دارالمفید.
- باقری دولت‌آبادی، علی و جواد شاکریان (۱۳۹۸ ش)، «انگیزه شهدای استان کهگیلویه و بویر احمد برای حضور در جبهه‌ها: تحلیل محتوای وصیت نامه شهدا»، فصلنامه علمی مطالعات دفاع مقدس، سال ۵، ش ۱ (پیاپی ۱۷)، ۷۱-۹۳.
- بهشتی، سیدجواد (۱۳۸۷ ش)، *عبادت احرار (نماز و عبادت در سیره عملی امام حسین)*، ناشر ستاد اقامه نماز کشور.
- پاک‌نیا، عبدالکریم (۱۴۰۱ ش)، «اهمیت نماز در قیام عاشورا»، مجله ره‌توشه، ش ۱۰.
- زمخشری، محمود بن عمر (۱۴۱۲ ق)، *ربیع‌الابرار و نصوص الاخبار*، تحقیق عبدالامیر مهنا، انتشارات موسسه الاعلمی للمطبوعات.
- شریفی، محمود و همکاران (۱۳۹۷)، *موسوعه کلمات الامام الحسین علیه السلام*، انتشارات پژوهشکده باقر العلوم.
- شعیری، محمد بن محمد (قرن ۶ ق)، *جامع الاخبار*، انتشارات المطبعه الحیدریه.
- شفیع‌ی، علی (۱۳۸۱ ش)، «محبت خداوند و علاقه به مردم دو الگوی تربیتی امام حسین علیه السلام»، مجله حکومت اسلامی، ش ۲۶.

- شهسواری، حسین (۱۳۸۲ ش). نماز چهره دین. انتشارات مهر دلدار.
- کلینی، محمدبن یعقوب (۳۲۹ ق)، الکافی، ناشر دارالحدیث.
- صادق پور بابلی، قاسم و رحمان عشریه (۱۳۹۶ ش)، «راهکارهای اجرایی اقامه نماز در ظهر عاشورا»، کنفرانس ملی رویکردهای نوین علوم انسانی در قرن ۲۱.
- صادقی تهرانی، محمد (۱۳۸۱ ش)، نماز و نیایش از نظر قرآن و عترت. انتشارات شکرانه.
- عابدینی، احمد (۱۳۷۵ ش)، «نقش نهضت امام حسین علیه السلام در احیای نماز و الگوگیری از آن»، دومین کنگره بین المللی امام خمینی (ره) و فرهنگ عاشورا.
- عاشور، سیدعلی (۱۳۸۶ ش)، موسوعه زینب الکبری (س) بنت امیر المومنین علی بن ابی طالب علیه السلام، انتشارات دار نظیر عبود.
- عزیزی، عباس (۱۳۸۸ ش)، نماز و عبادت امام حسین علیه السلام، انتشارات صلاه.
- قمی، شیخ عباس (۱۳۰۴ ش)، مفاتیح الجنان، انتشارات پیام عدالت.
- مجلسی، محمدباقر (۱۰۳۷ ق)، بحار الانوار، انتشارات اسلامیه.
- نوری، میرزااحسین (۱۳۲۰ ق)، مستدرک الوسائل، انتشارات آل البيت.
- Arnold, D.W.H. (2018). *Prayers of the Martyrs*. Foreword By Madeleine.
- Safir, A (2005), *Imam Hussian (ra) and the Tragedy of Karbala*, The Review of Religions, Vol.5, Issue 2, PP: 1-12.
- Meadows D. S. (2023). *Acts of Prayer: A Martyr's Prayer*. Herald of Grace (An online chirstian magazine, heralding God's saving truth (2 Tim 4:2).

